

Kenyeres Zoltán és a magyar irodalomértés

A 80-as évek első harmadában az irodalmat képviselő „tisztos ipar” már nem térhetett ki a sorsfordító kihívások elől. A kommunista esztétika visszaszorulása lehetőségeket nyitott meg, a marxista, lukácsista standardok kifakultak, elváltak, kérdés kérdésre halmozódott, és a merre, hogyan dilemmáját immáron nem lehetett kikerülni. A kritika és a tudomány a szépirodalom korábbi jelzéseit sem hanyagolhatta el. A szubverzív, kísérletező mentalitás 70-es évekbeli példái egyszerre fontosnak mutatkoztak, az experimentális próza és az új lírai poétika értelmezésre és értékelésre várt. A nagy előd, Mészöly Miklós objektív radikalizmusára, Esterházy Péter iróniájára, időrendkavarására, trükkzuhatagára, Tandori Dezső bomlasztó, depoetizáló játékaira, Oravecz Imre „szenvtelen”, konstatáló versrácscsaira, Petri György provokatív, morbid rosszhiszeműségére válaszolni kellett.¹ Béládi Miklós 1974-es tanulmánygyűjteményében² még egyeztető, kiegyenlítő gesztusokra épített: a szociális-etikai kérdések iránt érdeklődő irodalom és a kísérletező próza különbözőségét tompította, Illyés Gyula, Németh László „tradicionális” műalkotásait és Mészöly Miklós szubverzív, „modern” szövegeit egyként érvényes alakváltozatként igyekezett bemutatni. A 80-as évek kritikusi azonban már az új korszerűségi követelmények iránt érdeklődtek. Az üdvözítő szocializmus és a nemzeties tradicionalizmus etikája és esztétikája számukra egyívásúnak, egyként meghaladottnak tűnt; a műbírálok a támaszra törekvő emberség és a rendezettség irányuló (elbeszélés)poétika iránt mindinkább közömbösséget mutattak, és a „célelvű” szerkezetek alkalmasságát megkérdőjelezték.

A hazai irodalomtudósok gondjait a hatalmasra tágult elméleti horizont sem enyhítette. A magyarországi irodalmár a 70-es évek elején még inkább csak a strukturalizmus világnézet-semleges, szövegstatistikai (a marxizmussal közvetlenül nem konfrontálódó) változatát alkalmazta, a 80-as évektől viszont kinyílt a nagy elméleti bumm feneketlen zsákja, és az elmaradottság-pszichózisban szenvedő itthoni kutató egymásnak ellentmondó eszmék, fogalmak dzsungelében találta magát. Az irodalmi szakmák rangsora rövid időn belül átalakult. Az elmélet élre tört;

a teoretikus elköteleződést igénylő, szisztematizmust és egynemű fogalmi kátét elváró vizsgálati mód csakhamar maga alá gyűrte a „hagyományos” irodalomtörténetet, képviselői lendületesen diszkreditálták (a „szakkritikához” képest alsóbbrendű kísérletként címkézték meg) a rögzített fogalmi kereteken, zárt szisztematizációkon kívül maradó, szuverén, individuális gondolkozási formákat.

A presztízstététet magához ragadó, ellenőrzés nélkül maradt, önreflexióra nem szorított teoretikus gondolkozás a példaképhez, a nyugati nagy elméleti bummhoz hasonlóan egyre inkább pszeudotudománnyá vált. A hazai irodalomértés a posztmodernista fősodor (a foucault-i, barthes-i strukturalizmus, a derridai, de man-i dekonstrukció, a radikális recepcióesztétika, reader-response-kritika) oikofóbiáját, szubverzív radikalizmusát magáévá tette; a módszertani, érveléstechnikai korrektséget felszámolta, a fogalmiság ellenőrzésére, a premisszák és következtetések elégséges megalapozására nem fordított gondot, és teljességgel függetlenítette magát az empirizmus tanúságtételétől. A korlátozatlan posztmodernista kétely mindent megelőző eszméje, az elszigetelt, szorongó, tanácstalan művész imázsa természetszerűleg szorította ki a harmonikusabb, megengedőbb, szelídebb, támaszokat kereső, közösségi kapcsolatokat igénylő attitűdöket. Az elemző dekonstruáló hangoltsága már magában elismerő érdeklődést keltett; a válságelfogadó, válságazonos gesztusrend metaforikus körülírásai (nyelvi megelőzőttség, létmeghatározó heterogenitás, személyiség-disszemináció, kontingencia, medialitás, dialogicitás) bűvszavakká, hatékony varázsigékké váltak.

A posztmodernista, posztstrukturalista meggyőződés kodifikálásához szükség volt az irodalomtörténeti kiterjesztésre is, noha a művelet voluntarizmusa a józan ész számára már az első pillanatban világosan látszott. A krízisudatosság elemző feltárása részeredményekkel járhat ugyan, de nem lehet nem látnunk, hogy a XIX. és XX. századi magyar irodalom a posztmodernista pesszimizmusdogmához képest lényegesen nyitottabb, próbálkozóbb (a társas emberséghez kapcsolódó elköteleződések iránt magáénak valló) attitűdöket mutat. A posztmodern tu-

¹ A *Saulus* 1966-ban, a *Film tíz év múlva*, a *Tördék Hamletnek* 1968-ban, az *Egy talált tárgy megtisztítása* 1973-ban, a *Magyarázatok M. számára* 1971-ben, a *Héj* 1972-ben és a *Termelési regény* 1979-ben jelent meg.

² BÉLÁDI Miklós: *Érintkezési pontok*. Bp., Szépirodalmi, 1974

datosságot a múltba visszavetítő irodalomtörténeti víziók mégis általánossá váltak. Kulcsár Szabó Ernő 1993-ban publikált, *A magyar irodalom története 1945–1991* című munkája a XX. századi magyar irodalmat a posztmodern végponthoz vezette el, és az alakulástörténeti sémákat e tudatosság fényében konstruálta meg. Az újszerű irodalomtörténeti vízió csakhamar élénk figyelmet keltett, és minden ízében „tudományosnak” tűnt, noha téziseit és formuláit (amint ezt Bevezetők Gábor 2008-as, százharminckét oldalas vitairata aprólékosan bemutatta) folyamatos önellentmondások terhelik, a gondolatmenetekbe mindegyre összeférhetetlen elemek iktatódnak be, és a szakszerűnek tetsző megállapítások, fogalmak zavaróan kétértelműek.

*

Kenyeres Zoltán a kor kihívásaira már *A lélek fényűzése* című, 1983-as tanulmánykötetében reflektált, de nem a paradigmaváltó fősodor szellemében; az egy szempontú új tézisekkel, kényszeres ellentétállításokkal szemben más megértési ösvényeket keresett. *Jelentés egy püspöklila könyvről, avagy kritika püspöklilában* című írásában az 1979-ben megjelent és azonnal kanonikus magasságokba emelt, *Termelési-regény (kissregény)* című Esterházy-műről rendhagyó, érdekes műfaji keretben mondott véleményt. A könyvről megalkotott kritikai értelmezése heteken, hónapokon át tartó olvasás során alakult, változott, formálódott, és a véleménykialakítás processzusát a szerző játékos színezettel, kedves humorral a kutatói életforma és a családi történések mozaikjaiba ágyazva jelenítette meg. Rec., az Esterházy-szöveggel bajmólódó főhős esedékes kritikai foglalatossága közben konferenciákon vett részt, fogorvosnál járt, fiaival és feleségével a tengerparton nyaralt. A szerző a játékos, humoros névválasztás által is jelezte, hogy tudományos kutatói státusa ellenére nem magabiztos érvek és elvek tekintélyes birtokosaként néz önmagára. A tudós magabiztosság egyébként már csak azért is csorbát szenvedett, mert a művön töprenkedő Rec. kollégái – nagy tekintélyű pályatársai, szeretett tanárai – N., M., B1, B2, K. (Németh Lajos, Mészöly Miklós, Bata Imre, Béládi Miklós, Király István) elragadtatással nyilatkoztak a püspöklila könyvről, és a jóval kritikusabb értelmezésre hajló Kenyeres mindegyre védekező pozícióba kényszerült. De a regény kultikus méltatására csak nem vitte rá a lélek. Az egyenes cselekményvonalat felbontó, az olvasás lineáris folyamatát eltérítő, sokféle fufangot felvonultató szerkezet tartalmasságáról a szerző tehetőségét elismerve sem tudott meggyőződni, a játék, úgy

érezte, folytonosan „tüllendül önmagán, és a tréfák konfettizuhagában hiányzik az, amit »utalt iróniának« nevezhetnénk”.³

*

A Jelentés egy püspöklila könyvről szerzője szellemes, humoros szépírói átiratában egyértelműen jelezte, hogy a kritikai paradigmaváltás közepette sem az elszett következtetések, hanem a körültekintő átgondolás pártján áll. A szuverén értelmezői meggyőződés mellett a csoportnyomás ellenére is kitart, a szokványos cselekmény felbontását és az értéklehetőségeket megkérdőjelező iróniát elvileg nem utasítja el, de az automatikus presztízs-adományozástól tartózkodik, és az elemző ítélethozatal végül a konkrét megvalósulástól, a „formatartalom” alkalmasságától, szervezőségeitől teszi függővé.

A posztmodern tudatossághoz, a kodifikált fogalmi káthézhoz és a célelvű szerkezetek felbontásához társított presztízs dilemmája természetesen csak egy része annak a roppant problémahorizontnak, amellyel az irodalom kutatói a 80-as évektől szembesültek. A korban a nyugati és a magyar irodalom egymáshoz való viszonya is nyugtalanító kérdésként merült fel. A kommunizmus számára a haladás és a távlatosság jegyében elgondolt hazai (kelet-európai, szovjet) literatúra elsőbbsége a szorongást és dekadenciát képviselő Nyugattal szemben evidenciának számított. E torzító, sematikus beállítás nyilvánvalóan revízióra szorult. A „kétféle irodalom” dilemmáját más eszmei konstrukcióban kellett megjeleníteni, és az új elgondolásokban a magyar literatúra vélt vagy valóságos társadalmi lelke, szociológikus alkata immáron nem került fölénybe a Nyugat filozofikusabb, meditatívabb, egzisztenciális emberi problémákat exponáló műveivel szemben.

Kenyeres Zoltán *A lélek fényűzése* kötetindító tanulmányában mindazonáltal vigyázott arra, hogy az inga a másik irányba se lengjen ki. *Bízzunk az irodalomban!* című írásában a magyar és a nyugati literatúra karakterszövegeinek (különbözőségein, egybevágásain) töprengve a „szükségletorientált” és „értékorientált” kategóriákat javasolta, de a terminusok használati szabályát úgy alakította, hogy a két irodalom közti különbség ne tűnjék végletesen antagonisztikusnak, és az a meggondolás is számba jöheszen, hogy a magyar versek, elbeszélések, drámák erőteljes társadalmi színezete nem zárja ki individuális, egzisztenciális tartalmak kifejezését.

Először is a „kétféle irodalmat” megjelenítő korabeli elgondolásokat idézte meg Illyés Gyula valahai híres esz-

³ KENYERES Zoltán: *A lélek fényűzése*. Bp., Szépirodalmi, 1983, 467.

széje ürügyén,⁴ a gondolkozási sémát azonban rögvest úgy gyengítette, problematizálta, hogy közben a régi, kommunizmustól örökölt sematizmust is elutasította. „Ez azonban nem igaz. Nincs »másik« magyar irodalom, egyáltalán nincs »másik« irodalom. Nincs olyan irodalom, amely ne történelemről, társadalomról, sorsról, életről beszélne, ha az irodalom elnevezést esztétikai értelemben is megérdemli... [...] Bízunk az irodalomban, és hagyjunk föl végre avval a megcsontosodott babonával, hogy a témában keressük a társadalmi és nemzeti elköteleződés csalhatalan bizonyítékát. Bízunk az irodalomban, és vegyük tudomásul, hogy minden igazi, mély, emberi élményhez vezető irodalom sorsirodalom”⁵ – fejtegette.

„A magyar irodalmi fejlődésről nem jelenthetjük ki, hogy egyoldalú volna, és csak a szükségletek dimenziójában haladó irodalmi típus honosodott volna meg benne. A szükségletek szerint mozgósító szépirodalom mellett mindig ott állt az értékekről beszélő, az értékek és eszmények szerint orientáló irodalom is. Irodalmunk ebben sem szegény a felvilágosodás korától máig”⁶ – jutott végül olyan konklúzióra, amely a magyar irodalomról szólva többértelmű, körültekintő elgondolásnak is teret engedett.

*

A kommunista irodalomértést felváltó hazai „új kritika” az ezredfordulóra végleg hegemón szerepbe jutott. A magyar elméletészek a posztmodern Zeitgeist fölényét és a teoretizmus hódoltató büverejét hatékony szervező energiával párosították, és az egyetemeket, akadémiai intézményeket, tudományos és szakkritikai fórumokat rendre meghódították. A kommunista szemléletet felváltó irodalomértés – a kor véleményvezérei és a nyomukban járó segédhad így láttatták – autentikus szemléleti alapokkal rendelkezik, korszerűen tudományos nézőpontok és megközelítések gazdag sokaságát kínálja. Kenyeres Zoltán helyzetértékelése azonban más képet mutatott. A tudós kutató 1995-ben megjelent, *Irodalom, történet, írás* című tanulmánygyűjteményében (legerőteljesebben elméleti hangoltságú könyvében) anomáliák, dilemmák, meg nem gondolt gondolatok sokaságával szembesítette az olvasót. A jelen egyoldalú szubsztancializálása ellen határozottan szót emelt, a hazai teoretikus módszertan, a „kvázihermeneutikai” tudományosság korrektségét és irodalmi alkal-

mazhatóságát megkérdőjelezte, és a nagy elbeszéléseket lesöpörő posztmodern eszmeiség szemléleti alapjait is erős kritikával illette.

„A történeti tudomány jelenbe fordulásának legfőbb oka a múlttal, a tradícióval folytatott beszédlehetőségek nagy mértékű csökkenésében keresendő. Erdélyi János [...] még olyan fogalomrendszert használt, mellyel nemcsak az utolsó negyedszázad irodalmi folyamatait lehetett értelmezni, hanem értelmezhetővé lehetett vele tenni sokkal korábbi korszakokat is... [...] A posztmodern szemléletmódok a jelen befogadására összpontosítják figyelmüket, s hogy a jelenhez közeledve fokozatosan növekedő értéket mutassanak be, óhatatlanul leszűkítik a múlt értéktartományait... [...] De ha a társadalmi-etikai vonatkozásoktól minél teljesebben mentes, steril »szöveg« emelkedik ideáltípussá, akkor az ezt értékközéppontba állító irodalomszemlélet sem tud mit kezdeni az irodalmi múlt egész sor jelenségével”⁷ – fejtegette nyíltan utalva Kulcsár Szabó Ernő történeti felfogására.

„...az irodalmi értéket lényegében helyettesítjük az »igazi megértésnek« tekintett hermeneutikai mechanizmussal, függetlenül attól, hogy mi az és milyen az, ami a megértés terében irodalmilag képződik [...] a hermeneutika fogalomrendszere egy különös, alkalmazott strukturalizmus kereteit tölti meg: gondolati mechanizmusokról szól, melyekből kilúgozódik minden tartalom. Az irodalom ilyen steril, kvázihermeneutikai megközelítése nálunk nyilvánvaló visszahatás részben a nemzeti-társadalmi szempontú publicisztikus elemzésekre, részben pedig a marxista irodalomszemlélet szociologizáló hajlamára. Meg lehet magyarázni és meg lehet érteni. De sem irodalomelméletileg, sem irodalomtörténetileg nem lehet helyeselni” – formált kritikai véleményt a nagy tekintélyű irodalmi véleményvezér képviselte módszertanról, jelezve, hogy e paradigmaváltó metodika, az „iskolamesteri szigorúság” gesztusaira épül, függetleníti magát attól, ami „a megértés terében irodalmilag képződik”, és így éppen a sokat bíralt korábbi ideologizmust teremti újjá, az irodalmi értéket „ezúttal nem a nemzet üdvösségéhez vagy az üdvözítő szocializmushoz tartozó szinonimák” szótárára méretezve, hanem „a »linguistic turn« és a dialogicitás” feltételéhez kötve.⁸

Kenyeres az 1995-ös tanulmánykötetben a hazai teoretista módszertan kritikája mellett a tágabb szociokulturális horizont problematikuságára, a posztmodern

⁴ „Eszertint tehát két magyar irodalom van. Az egyik végezte és végzi a történelmi sors által rendelt feladatot: ez a küldetéses irodalom, ez a sorsirodalom. A másik pedig hátat fordít ennek a feladatnak, visszavonul a közélettől, és beéri avval, hogy »csak« regényt, »csak« verset, »csak« novellát, »csak« drámát hozzon létre, az irodalom belső köreiből maradjon, és a múzsáknak áldozva élje életét.” Uo., 19.

⁵ Uo., 19–20.

⁶ Uo., 23–24.

⁷ KENYERES Zoltán: *Irodalom, történet, írás*. Bp., Anonymus, 1995, 235–236., 237.

⁸ Uo., 239., 241., 240.

korszellem fullasztó egyoldalúságaira is nemegyszer utalt. „...a posztmodern már legfeljebb csak a szecessziót látja fáradt, rövidlátó szemével [...] A nagy folyamatok fragmentumokra szakadoznak. Nincs emlékezés, csak emlékfoszlányok vannak. Ezek a rájátszások, palimpszesztusok, kis vendégzövegek, kiragadott idézetek [...] A posztmodern nem más, mint távolsághiány, időbeli összezsugorodás, száműzetés a jelenbe” – célzott az önmagát korszerűnek, autentikusnak láttató (a korábbi emberi kísérleteket – a XX. századi modernitást is – magabiztosan felülíró) gondolkozásmód problematikuságára *A jelen mint az irodalomtörténet provokációja* című írásában.⁹

*

A kutató láttelepe az új évezredben sem lett enyhébb, megengedőbb. Módszertani, elméleti kérdéseknek szisztematikus, külön tanulmányokat ekkor már nem szentelt, de a 80-as években elinduló kritikai projekt alkalmatlanságát továbbra is egyre-másra hangsúlyozta. 2018-ban megjelent könyve már címével is a végveszély szituációjára célzott, és az alcím az irodalomértés humanista alapjainak visszaállítására tett javaslatot (*Harmadik csöngetés. Visszahumanizálási kísérletek 2010–2018*). A kötet Falusi Mártonnak szánt e-mail-küldeményében (*Levél a visszahumanizálásról*) Kenyeres Zoltán még egyszer elutasítóan utalt vissza a Kulcsár Szabó Ernő vezényelte hazai paradigmaváltásra és a korlátatlan szépségszisztematikus képviselő posztmodern korszellemre, alternatívaként pedig a szubjektivitást is magában foglaló, személyes közlésmódot jelölte meg. „Mi lehet a teendő? Én azt szűröm le belőle, hogy az irodalomról való vélekedést (az ennek a vélekedés-korpusznak a szcientizmus nevű fekete lukba zuhanása előtt) el kell menteni a szépirodalom felségterületére. Át kell lépni ezt a határt. Ne elvont tudományt csináljunk a művészetből [...] Próbáljuk meg visszahumanizálni az irodalomról való vélekedéseket, vissza a szubjektivitást is magában foglaló, társalgási értékmezőbe az eldologiasodott, kívülséggé vált objektivitás elől.”¹⁰

A dogmatikus szépségszisztematikus és a mutatványos teoretizmust ellensúlyozó szépirodalmi megformálás pártján álló Kenyeres 2024-ben publikált válogatott tanulmánykötetébe két szellemes, érdekes szépírói esszét illesztett be. A püspöklila könyvről szóló, 1979-es írásról már beszélünk, de néhány szót az *Előszó helyett: Arany János 200* című írás is megérdemel. Az eredetileg a *Harmadik csöngetésben* publikált dolgozat – bár értékes, érdekes iro-

dalomtörténeti utalásokat is tartalmaz – a szisztematikus vizsgálódást félretéve megelégszik a közösségi horizontot megnyitó vallomás gesztusával. A rendhagyó meditáció ezúttal is élettrajzi keretbe illeszkedik. Az öreg Arany becsönget a szerző otthonába, a Nagysalló utca 7-es számú házba, kedvesen érdeklődik, milyen válasz dukál a *Bolond Istókban* felbukkanó „ritka kedv” hívó rímre, és az irodalomtörténész szerző meghatottan konstatálja, hogy vannak költők, akik a legnagyobb dolgot viszik véghez: verssorokkal, rímekkel, megnevezésekkel kapcsot, kohéziót tudnak teremteni az egynyelvű közösségekben, nagycsoportokban. „Az egy anyanyelvű emberek között kialakulnak olyan tartósan fennálló közösségek, amelyeknek tagjai nem ismerik egymást, nem tudnak egymásról, nem kell, hogy valaha is találkozzanak. Nem tartózkodnak sem együtt, sem egy helyen. De bizonyos kérdésekre ugyanazokat a szavakat válaszolják, pontosan ugyanazokat. És ezek a szavak titkos köteléket alkotnak, és titkosan összekötik és egybefűzik őket. Ezeket a titkos összetartozószavakat mindig költők találják ki. A költészetnek talán ez a legnagyobb teljesítménye; az a legtöbb, amit megtehet és elérhet, legtöbb, hogy ilyen szavak létrejönnek és eleven életet élnek.”¹¹

*

A 2018-as és a 2024-es tanulmánykötetek helyzetértékelése tovább komorodott. A tudós kritikus a korszellem dogmatikus szépségszisztematikusát egyre fullasztóbbnak érezte, a diadalra jutott elemzői módszertant „megmerevülő diskurzusformák” problematikus halmazának látta, és folyamatosan utalt a nyitott befogadást, autentikus megértést gátló, sematikus kátéelemekre.¹² „A szólásszabadságot ugyanis nemcsak a rendőrállamok veszélyeztetik, hanem a megmerevülő diskurzusformák, s az író feladata, hogy tegyen valamit ez ellen szerelletes eszközével, az általa használt írói nyelvvel” – szögezte le *Irónia, metafizika, irodalom* című esszéjében.¹³

A nyolcvanötödik születésnapra megjelent kötet szövegelemzéseiben Kenyeres folytonosan tett célzásokat arra, hogy a minden pozitív állítást kétségbe vonó irónia egyoldalú preferenciákat teremtsen, s a korunkra jellemző értékválasztások az ellentétes irányban kilengő inga módjára működnek. A kialakított előítéletek, az irodalomtörténész így látta, nem a többirányú nyitottságot segítik elő: az előfeltevéseknek engedő irodalmárok az etikai vonatkozásokat zárójelbe teszik, a káosz mélyén rejlő irracionális

⁹ Uo., 236.

¹⁰ KENYERES Zoltán: *Harmadik csöngetés. Visszahumanizálási kísérletek 2010–2018*. Szombathely, Savaria University Press, 2018, 232.

¹¹ KENYERES Zoltán: *Írók, költők, fogalmak. Esszék, tanulmányok*. Bp., Hungarovox, 2024, 221–222.

¹² Uo., 403.

¹³ Uo., 413.

rend előtt meghajolnak, „a jóra fordulás regénytörténete” avittnak láttatják, „a felhasznált retorikai alakzatok pátosz felé hajló, közvetlen érzelmi befogadást keltő hatáslehetőségeit” diszkreditálják, és „a gúnyt, az ironiát és az érzelem-semlegességet” piedesztálra emelik. „Manapság például a megjelenő érzélgősséget nem tartják valódinak, de a hideg kegyetlenséget igen. Vajon miért?” – kérdezte a szerző 2023-ban született, a giccsről töprengő írásában.¹⁴

A dogmatikus szkepszis egyoldalúságát érzékelő arányérzék az elemzések során számos alkalommal élt korrekciós ajánlattal, állította előtérbe a szelídebb, kiegészztelőbb, megértés- és szeretetelvű attitűdöket. „...egész irodalomszemléletén jellemző vonásként húzódik végig [...] a görög eredetű európai humanizmus és az evangéliumi ígét hirdető szeretet, s talán úgy is nevezhetjük, irgalom-eszme egymást kiegészítő világa”¹⁵ – emelte ki Kenyeres Zoltán a humanizmus és a szeretet fontosságát Babits Mihály európaiságán medítálva, s Hubay Miklós 2010-es, csángó környezetben játszódó drámájáról, a *Pápa-várókról* szólva meglepő állásfoglalásra jutott. Elemző irodalmárként nem tagadta, hogy a mű zárásakor a korrekt hitelesség jegyében a gonoszságnak és a hatalmi kíméletlenségnek kellene érvényesülnie, de az agg író által kreált happy endet, a hitben, az anyanyelvben és a magyarságban való megbékélés utópiáját mégsem volt szíve kereken elutasítani.

A Kenyeres számára oly fontos szuverenitási igény a teoretikus gondolkozás posztmodernista kátéját is átforgatta. Az *Írók, költők, fogalmak* elemző írásaiban az irodalomelméleti szcientizmus homlokzatállító gesztusainak, „látványpékségi” mintáinak nyomát sem találjuk,¹⁶ és az elemző a nagy elméleti bumm radikális kimeneteit is rendre elkerüli. „A műnek létezik hiteles olvasata, de ez nem egyezik meg maradéktalanul az író szándékával, és nem is az olvasói szeszéllyel azonos, hanem maga a mű sugalmazza, ameddig erőtere elhat”¹⁷ – jelzi mértéktartó, a szélsőséges reader-response kritika konklúzióját elvető álláspontját az *Alligátor-ballada* elemzése közben. S meggyőződését a gyakorlatban is hitelesen érvényesíti. A Sötér-novella analízise az olvasási folyamat feltárásán, bemutatásán alapozik, a szerző az elbeszélés időrendjét megtartva szegméntál, és a szövegrészleteket sorban, korrekt egymásutánban

veszi szemügyre. Az olvasás különböző stádiumaiban felállított értelmezési keretek folytonosan bővülnek, módosulnak, változnak, végül azonban stabil, hiteles magyarázathoz jutunk. A mű elején megjelenő baljós, álombeli táj szürrealizmust sejtet, a valóságreferencia azonban folyamatosan erősödik, a történet helye, ideje és a főszereplő státusa, mibenléte, cselekedeteinek indoka mindinkább kiviláglik: a budapesti állatkertben vagyunk 1944–45 fordulóján, az ostrom idején, és az aggódó ápoló elhagyott, komfort és élelem nélkül tengődő állatait látogatja meg.

Az elbeszélés lezárása végleg felülírja a szürrealista stílust, megvilágítja a történeteket, és kegyetlenül groteszk fénytörésbe helyezi az aligátorokról való gondoskodást. „Somogyi nyilas pártszolgálatos, szabályos kilépési engedéllyel, egyenruhában, csizmásan kiszaladt haldokló hüllőihez az Állatkertbe, aztán hajnalban, a metsző hidegben visszatért szolgálattételre a pártházba, s most indul, hogy a rakpartra kísérje a Dunába lövendőket”¹⁸ – rekonstruálja a Sötér-elbeszélés szüzséjét az elemző.

*

Írásom végére érve el kell ismernem, hogy elemzésem hiányos és részérdekű maradt. Az elvek és módszertanok lehetőségeit felmérő tudós mellől hiányzik a magyar literatúra egészében otthonosan mozgó tanulmányíró, a *Nyugat* szakértője, az Ady- és Weöres-monográfiákat megalkotó, imponáló teljesítményű irodalomtörténész-kritikus. A szűkítés mindazonáltal tudatos volt, s csak remélni tudom, hogy az általam választott perspektívából az irodalmi metodika ügyeiben meggyőzően érvelő, okosan, higgadtan protestáló elemzőt sikerült megjelenítenem.

A Kenyeres Zoltán-i felülvizsgálatok tanúságtétele szerint a 80-as évektől alakuló, formálódó irodalomértés ügye nagyon is befejezetlen projekt: az „új kritika” fogadott prókatorai sok-sok áltudományos zsákutcát nyitottak meg, és rengeteg hiábavaló látszatot keltettek; a kritikai vizsgálat, az alkalmatlanságok belátása időszerű feladat, és a megértőképes metódusok keresése elháríthatatlan morális kötelesség. A megjelenítés hiteles, a példa tisztán áll. Reméljük, előbb-utóbb példakövetők is akadnak majd.

¹⁴ Uo., 438., 89., 90., 451.

¹⁵ Uo., 97.

¹⁶ A szerző a regényvizsgálatokban a tartalomösszegzésektől sem riad vissza, noha tudatában van annak, hogy egyes tudós körökben az „el-

méletieskedő nagyképűség” jegyében lenézik „az ilyenfajta elmesélő kritikát”. Uo., 39., 25.

¹⁷ Uo., 109.

¹⁸ Uo., 125.